

Paradoksali komunikacijos mokslo manipuliacijos

Martišius, Mantas. 2011. *[Ne]akivaizdus karas: nagrinėjant informacinį karą*. Vilnius: Versus Aureus.

GINTAS DAGILIS

Šių metų vasario viduryje socialiniuose tinkluose pasklidusi vaizdo žinia, kad tuometis Rusijos premjeras Vladimiras Putinas pateko į kalėjimą, interneto naujienų portaluose ir socialiniuose tinkluose išplito per kelias valandas. Kokias mintis sukelia tokie įvykiai?

Vaizdo ir garso fiksavimo technologijoms – lengvutėms vaizdo kameroms, diktofonams, filmuojantiems ir fotografuojantiems telefonams – tapus kasdienio vartojimo dalimi, piliečių padarytos nuotraukos, nufilmuoti vaizdai ir civilių papasakotos istorijos turėjo tapti dalyvaujamosios, piliečių žurnalistikos dalimi. Būtent pagal piliečių žurnalistikos saulėtas vizijas ne tik išsilavinę žurnalistai, bet ir paprasti piliečiai galėtų prisidėti prie žiniasklaidos diskurso kūrimo bei prie naujų ir pilietinių tiriamosios žurnalistikos formų. Tai tarsi patvirtina ir kai kurie filmai, pavyzdžiui, *Burma VJ*, – jame pasakojama apie savanorių reporterių grupę, iš uždaros Birmos šalies siunčiančių medžiagą naujienų agentūroms. Tačiau technologijų prieinamumas turi ir daugiau aspektų. Pavyzdžiui, drebančia ranka nufilmuotas neformatinis mobiliojo telefono vaizdas tarsi tampa „tikrumo“ ir „tiesos“ garantu. Ši „autentiška estetika“ lygiavertiškai akomponuoja turinį. Ir ji pasitelkiama demaskuoti smurtaujančių politinių režimų veiksmus. Vis dėlto istorija apie Rusijos prezidentą (jau dabartinį) kalėjime mus perspėja, ką buvome pamiršę, – bet koks vaizdas internete pavaldus ne paprasčiausiai techninei manipuliacijai, bet ir žiniasklaidos diskurso ideologinėms manipuliacijoms.

„Industrinį karą dabar išstumia informacinis. Šiandien informacija naudojama priešininkui (arba potencialiam priešui) stebėti, resursams planuoti ar viešajai nuomonei valdyti šalyje ar už jos ribų,“ – naujoje savo knygoje rašo Mantas Martišius (Martišius 2011, 34). Pasak autoriaus, būtent informacinis

karas tampa neatskiriama karinių veiksmų, o kartais ir taikios būklės dalimi. Informacinį karą, autoriaus nuomone, sąlygoja technologiniai ir žiniasklaidos pokyčiai, kurie padėjo atsirasti masinėms (pvz., TV, radijui, laikraštinei ir žurnalinei spaudai), o vėliau ir tinklinėms informacijos priemonėms (internetu blogams, tinklinės žiniasklaidos portalams, socialinėms medijoms) ir perdavimo būdams.

M. Martišius, pasirinkęs technologinį sąlygojimą kaip išeities tašką, iš esmės antrina tokiems medijų tyrinėtojams kaip Manuelis Castellsas. Ispanų sociologas, padaręs nepaprastą įtaką šiuolaikinių, vadinamųjų naujųjų, medijų tyrimams, pabrėžia besikeičiančių technologijų paveiktą masinės žiniasklaidos pokytį: jis kalba apie XX a. slinktį pirma iš alfabetinės komunikacijos į audiovizualinę (kinas, radijas, televizija perima rašytinės komunikacijos vietą visuomenėje), o XXI a. – iš audiovizualinės į hipertekstinę, kuri integruoja rašytinę ir audiovizualinę komunikaciją. Pasak teoretiko, masinės žiniasklaidos dominavimą po 1980 m. pakeičia multimedijinės žiniasklaidos ir virtualių informacinių tinklų, į kuriuos, be abejo, yra integruojamos ir masinės žiniasklaidos priemonės, dominavimas. M. Castellsas suvokia kultūrą kaip tai, ką keičia, kam daro įtaką technologijos: „kultūra medijuojama ir įgyvendinama per komunikaciją, pačios kultūros, t. y. istoriškai susiformavusios įsitikinimų ir kodų sistemos, yra transformuojamos ir ateityje bus dar labiau transformuojamos naujos technologinės sistemos“ (Castells 2010, 357). Pasirinkęs istorinę technologinių pokyčių analizę ir technologiškai sąlygojamų visuomeninių pokyčių požiūrio kryptį, M. Castellsas teigia, kad televizijos, o vėliau interneto išplitimas skatina ir skirtingus visuomeninius pokyčius (Castells 2010).

Įvairių lygių technologinis determinizmas vilioja daugelį naujųjų medijų tyrinėtojų ir teoretikų; turbūt ir dėl to, kad technologinis pokytis pasirodo kaip paprastas ir aiškiai apibrėžiamas atskaitos taškas, nuo kurio atsispjūrus galima fiksuoti visuomeninį ir kultūrinį pokytį. Tokiam požiūriui susiformuoti medijų tyrimų lauke padeda nepaprastai įtakingi XX a. kultūriniai tekstai: Walterio Benjamino „The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction“ ir Marshallo McLuhano „Kaip suprasti medijas“. Nors W. Benjaminas rašo apie mechaninės reprodukcijos poveikį meno kūrinių suvokimui (Benjamin 2007), o M. McLuhanas kalba apie masines ir asmenines medijas ir jų efektus žmonėms (McLuhan 2003), abu autoriai išskirtinį dėmesį teikia technologinio pokyčio svarbai suvokiant ir interpretuojant informaciją, kuri šiomis medijomis perduodama. Jų požiūriu, būtent technologinis pokytis veikia visuomeninius pokyčius. Šią teorinę požiūrio liniją kartu su daugeliu medijų tyrinėtojų ir komunikacijos mokslų teoretikų tęsia ir M. Martišius.

Tad laikantis technologijos determinizmo logikos galima teigti: knyga „[Ne]akivaizdus karas: nagrinėjant informacinį karą“ pasirodo pačiu laiku – 2011 metais, kai DDoS atakos, įsilaužimai į serverius ar kiti „nelegalūs“ virtualūs užpuolimai iš naujų praktikų tampa informacinės visuomenės būklės dalimi, o prie informacinio tinklo prijungtų personalinių įrenginių

kiekis vis didėja (prie nešiojamų kompiuterių atsiranda planšetės, skaitmeninės skaityklės, mobilieji telefonai, garso grotuvai ir t. t.).

Tai, kad knyga informacinių karų ir konfliktų tema išleista „Versus aureus“ leidyklos serijoje taip pat laikytina geru ženklu, nes knygynų lentynose akivaizdžiai vyrauja politikos mokslų, filosofijos, sociologijos ir istorijos veikalai; gana retai vietiniame knygynne pasitaiko komunikacijai, miesto ar lyčių tyrimams skirtų veikalų. Leidykla savo interneto puslapyje knygą klasifikuoja kaip „Humanitarinių ir socialinių mokslų literatūrą“. Pirmame knygos puslapyje pateikiamas recenzentų sąrašas, Žurnalistikos instituto rekomendacija spausdinti bei Komunikacijos fakulteto tarybos tvirtinimas, ISBN kodas; knygos gale randame išvadas, literatūros sąrašą ir t. t. – visa tai formaliai signalizuoja, kad mūsų rankose yra mokslinė monografija. Bet vėliau pastebima, kad knyga neatitinka švietimo ministerijos monografijoms taikomų formalių reikalavimų, tad iki galo nėra aišku, kam ją priskirti. Vis dėlto knygos turinys atspindi vadovėlinę logiką – apžvelgiamos labai plačios komunikacijos studijų kryptys: esamos saugumo studijų kryptys, informacinė revoliucija, informacinio karo studijų kryptys, masinės komunikacijos priemonių poveikis informaciniam karui, propaganda ir t. t. Tačiau kartu gilinamasi ir į siauresnes temas: JAV ir Rusijos Federacijos požiūrius į informacinį karą, „Informacinių kovų sąlygas ir veiksnius“, – nepaisant kontekstinio siaurumo, jos yra akivaizdžiai per plačios, kad būtų galima vertinti kaip tyrimą ir juo labiau kaip tyrimo dalį. Negalima sakyti, kad knygoje randame tyrimą ar formalią analizę, nes visiškai neaiškinamas analizės ar tyrimo metodas, apskritai neaiški nei literatūros analizės, nei atvejų analizės logika. Knygoje susisteminta daugybė teoretikų teiginių, bet neaišku, koks tokio sistemavimo tikslas ir kokia logika, jei plačiau neanalizuojamos pačios teorijos, jų požiūrių skirtumai, nemandoma vystyti originalios teorijos. Šios „analizės“ pavyzdžiu galėtų būti vienas paskui kitą cituojami Herbertas Marcuse ir Noamas Chomsky:

Todėl Herbertas Marcuse'as pagrįstai klausia, „ar galima atskirti, kada masinės komunikacijos priemonės yra informacijos ir linksminimo priemonės, o kada manipuliavimo ir nuomonės skiepijimo agentai?“ (Marcuse 1964). Noamas Chomsky'is nurodo, kad žiniasklaida iš esmės stengiasi atitraukti žmonių dėmesį nuo kasdienybės. Siekiama sudominti profesionaliu sportu ar auditorijos dėmesį patraukti sekso skandalais, t. y. tuo, kas nerimta. N. Chomsky teigimu, MKP nuvertina auditoriją, nes nurodo, kad rimti dalykai priklauso dideliems vyrams (Chomsky, 1997) (Martišius 2011, 260).

Nei H. Marcuse, nei N. Chomsky'o teorijos ir tekstai apie komunikaciją neperteikiami, neanalizuojami ir nereflektuojami, tik sudedami į bendrą citatų koliažą. Jį papildo reportažai ir dokumentų citatos. Taip neįmanoma atsekti kitų autorių minčių krypties ir formuluoti prasmingos teorinės diskusijos, nes jai paprasčiausiai nėra į ką atsiremti, išskyrus sakinius be jokio idėjinio konteksto.

Autorius nuolat pateikia daug pavyzdžių, bet jų prasmė neaiški, nes nenurodomi šaltiniai, o pavyzdžiai metodiškai neanalizuojami. Pavyzdžiui, kalbant apie pirmą karo fotografą, aprašoma jo kilmė ir nuotraukų likimas (Martišius 2011, 75), tačiau taip ir lieka neaišku, kodėl mums reikalinga ši informacija.

Knygoje smulkiais raidėmis pateikiama daug informacijos apie tam tikrus istorinius informacinio karo įvykius, bet nenurodomi jų šaltiniai. Pavyzdžiui, pasakojama apie anglų kalbos pamokėles, transliuotas per BBC (Martišius 2011, 205). Analogišką pavyzdį (jame net pasikartoja ta pati vokiečių kalbos klaida) per internetinę paiešką galima rasti organizacijos HEMNZ naujienlaiškyje.

Kadangi šaltiniai nenurodomi, skaitytojui sunku pasitikėti pavyzdžiuose pateikta informacija, o dėl analizės metodo nebuvimo sunku pasikliauti autoriaus pateikiamais situacijos vertinimais. Iš to išplaukia ir kita abejonė: M. Martišiaus knygoje nuolat kartojasi nemokslinės prielaidos ir spekuliacijos, t. y. teigiama, kas galėtų atsitikti, jei būtų įvykdytos tam tikros sąlygos, kurioms įvykti nepateikiamas joks pagrindas. Pavyzdžiui, daroma prielaida, kas galėtų atsitikti, jei teroristai naudotų „elektroninius impulsus perduodančius prietaisus“. Atsakymas: jie galėtų sukelti „masines lėktuvų katastrofas“ (Martišius 2011, 50).

Toliau knygoje rašoma: pasitelkus „techninę informacinio karo priemonę ar kelių priemonių kombinaciją“, galima valdyti vertybinių popierių biržas, prekybą internetu, bankinius pinigų srautus, automobilių eismo sistemą, oro kontrolės ir navigacijos sistemas ir t. t., ir tai gali „privesti prie ekonominio ir socialinio žlugdymo, fizinio naikinimo“ (Martišius 2011, 54). Kuo grindžiamos ir, apskritai, kodėl tokios šios apokaliptinės prognozės reikalingos, taip ir lieka neaišku.

Spekuliatyvia, ir, drįstu sakyti, patologiška, logika vadovaujamosi ir kalbai pasisukus apie islamo religiją. Smulkiais raidėmis nenurodžius šaltinio pateikiamas pasakojimas pavadinimu „9/11 lėktuvas atakuoja bokštą“. M. Martišius rašo: „Kyla klausimas, kodėl *Al-Qaeda* savižudžių teroristų išpuolių laiką Niujorke ir Vašingtone pasirinko rugsėjo 11 d.“ Ir šį klausimą atsakoma šitaip: „<...> 2001 m. *Al-Qaeda* teroristinių išpuolių laikas – rugsėjo 11 d. – tarsi ženklas visiems musulmonams, kad *Al Qaeda* ir jos lyderis Osama bin Ladenas pradeda islamo „renesansą“. 1683 m. rugsėjo 11 d. paženklinta pralaimėjimu, o 2001 m. rugsėjo 11 d. – naujos istorijos pradžia. Tai, kad neislamiškose šalyse skaičių 911 kombinacija asocijuojasi su JAV naudojamu bendrosios pagalbos telefono numeriu ir sukuria papildomas reikšmes, informacinio karo požiūriu yra tik papildomas motyvas rugsėjo 11 d. pasirinkti teroro išpuoliams“ (Martišius 2011, 31–33).

Šioje istorijoje priežastis (skaičių sutapimas) veda į neadekvačią pasekmę (teroristinę ataką konkrečiu laiku). Visiškai niekuo (faktais, tyrimais ar bent liudininkais, jei tokie čia įmanomi) nesiremiant teigiama, kad toks įvykis visiems musulmonams simbolizuoja islamo „renesansą“ ir „naujos istorijos pradžią“.

Neaišku lieka, kokiais metodais ir priemonėmis naudojasi autorius norėdamas pasiekti visų musulmonų signifikavimo sistemas.

Kituose puslapiuose M. Martišius rašo: „<...> irakiečio kario akimis žiūrėti, A. Hitleris neatrodo neįgijama asmenybė. Prisiminus arabų pasaulyje kilusius konfliktus su Izraeliu, galima suprasti, kodėl“ (Martišius 2011, 236). Skaitytojui, žinoma, neįmanoma suvokti, kodėl ir kuo grindžiant įmanomas konfliktų vertinimas remiantis A. Hitlerio paveikslu „karių akimis“, juo labiau suprasti, kaip tas paveikslas iš „karių akių“ persikelia į M. Martišiaus tekstą.

Knygos skyriuje „Jungtinių Amerikos Valstijų ir Rusijos Federacijos požiūriai į informacinį karą“ autorius teigia analizuojąs „JAV požiūrį“ ir „rusišką požiūrį“ į informacinį karą. Žinoma, 24 puslapių tekstas akivaizdžiai per mažas net vieno tokios didelės valstybės atvejo studijai, ką kalbėti apie dviejų valstybių požiūrio analizę. Šiai analizei nepasirenkami jokie kriterijai. Mums tik aišku, kad autorius analizuoja oficialius dokumentus, kuriuose apibūrinama „informacinio karo“ sąvoka (JAV – Gynybos departamento patvirtintoje informacinio karo koncepcijoje, Rusijoje – Rusijos Federacijos Informacinio saugumo doktrinoje), ir šiuos apibūrinimus, šitaip sprendamas apie jų trūkumus ir privalumus. Kalbėdamas apie rusiškąją koncepciją, nurodomą dokumentuose, knygos autorius aptaria ir kitų tyrėjų Rusijos situacijos analizę, bet lieka neaišku, ar tie tyrėjai taip pat analizuoja minimą dokumentą, ar, remdamiesi kitais duomenimis, analizuoja padėtį šioje šalyje. Knygos nemetodiškumą ir nekritiškumą rodo ir tai, kad autorius, rašydamas apie Rusiją ir jos požiūrį į informacinį karą, užsimena ir apie šalies geopolitinius siekius – informacijos sklaidos kontrolę buvusioje Sovietų Sąjungoje. Tačiau, kaip bebūtų keista, vėliau rašydamas apie JAV požiūrį į informacinį karą, apie geopolitinius siekius net neužsimena; nors 255 puslapyje pateiktoje lentelėje nurodoma, kad iš 10 didžiausių transnacionalinių žiniasklaidos korporacijų 9 priklauso JAV kapitalui, tačiau jokios galimybės, kad šie žiniasklaidos kanalai galėtų skleisti ideologinės žinias, neįvardijamos.

Toliau ši mąstymo linija tęsiama 263–265 puslapyje aprašant didžiuosius žiniasklaidos kanalus – CNN ir BBC; bet ir čia nekreipiamas dėmesys į tai, kad šie kanalai gali turėti ideologinę liniją, kurią gana lengvai galima identifikuoti analizuojant Rusijos požiūrį į informacinį karą.

Vertinga atrodo nurodyti autoriaus požiūrį į „Vakarų“: „Vakarai – tai laisvos rinkos, demokratijos, galiausiai modernumo ir pažangos indikatorius. Japonija, Australija ir Izraelis šiuo atveju irgi yra Vakarai“ (Martišius 2011, 249). Vakarai M. Martišiui yra ne geopolitinė, o ideologinė kategorija, grindžiama kitomis ideologinėmis kategorijomis, tokiomis kaip „modernumas ir pažanga“, kurioms artikuliuoti autoriui taip pat nereikia kritinio atstumo. „Modernumas ir pažanga“ čia išimtinai „geri“ bruožai, kurių sociopolitinė ir ekonominė kilmė neturi jokios reikšmės.

Ir nors autorius teigia, kad Vakarų šalys taip pat užsiima informaciniu karu, pavyzdžiui, Persijos konflikto ar Vietnamo karo metu,

šiolaikinis vakarietišku žiniasklaidos kanalų įsitraukimas į „informacinį karą“¹ neanalizuojamas.

Išvardyti knygos bruožai leidžia formuluoti keisčiausią jos paradoksą: šiame leidinyje apie informacinę manipuliaciją surinkta daugybė informacijos, pradedant nuo teoretikų citatų, dokumentų medžiagos, apibendrinimų ir net nuolatinio knygos recenzentų citavimo², bet ji pateikiama be kritinio atstumo, tarsi autoriaus pozicija savaime užtikrintų intelektualinį neliečiamumą, kai jam jau nebereikia įrodyti, patvirtinti, pagrįsti ir išaiškinti savo pozicijos; užtenka tik mėgautis autorystės ir mokslinio laipsnio jam suteikta kalbėjimo galia.

Literatūra

- Martišius, M. 2011. *[Ne]akivaizdus karas: nagrinėjant informacinį karą*. Vilnius: Versus Aureus.
- Castells, M. 2010. “The Culture of Real Virtuality: the Integration of Electronic Communication, the End of the Mass Audience, and the Rise of Interactive Networks.” In M. Castells, *The Rise of Network Society*, 2nd Edition, 355–406. Oxford, UK: Wiley Blackwell.
- Benjamin, W. 2007. “The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction.” In *Illuminations*, ed. H. Arendt, 217–252. New York: Schocken Books.
- McLuhan, M. 2003. *Kaip suprasti medijas: žmogaus tęsiniai*. Vilnius: Baltos lankos.

¹ 2012 metų pradžioje „informacinio karo“ pėdsakai buvo akivaizdūs Lietuvos ir užsienio žiniasklaidos priemonėse stebint Irano ir Izraelio konflikto eigą, kai tinkamiems diskursams kurti pasitelkiami net, regis, nesusiję pranešimai – pavyzdžiui, Delfi.lt žinutė apie mergaičių nindzių mokyklą, netikėtai pabaigta žinia apie Irano siekį gaminti branduolinę bombą. Internetinė prieiga: <http://www.delfi.lt/news/daily/world/article.php?id=55746417&categoryID=8>.

² Knygoje skaitytojas nuolat susiduria su dviem lietuviškais vardais: doc. dr. Nerijus Maliukevičius ir dr. Egidijus Janeliūnas; šių autorių tekstais nuolat remiamasi. Argi ne keista, kad jie yra ir knygos recenzentai? Švietimo ir mokslo ministro įsakymu, vienas mokslinės monografijos požymių yra recenzavimo lygis: *Monografija įskaitoma kaip mokslinė monografija, jeigu 1) recenzantai yra pripažinti tos srities mokslininkai iš kitų šalių arba 2) recenzentus parinko kompetentinga organizacija-rėmėja ir recenzantai nėra tos pačios įstaigos kaip ir autoriai darbuotojai. Jeigu recenzantai yra įstaigos, kurioje dirba ir autoriai, darbuotojai, tai monografija negali būti įskaityta kaip mokslinė monografija. Recenzentų parinkimas turi būti slaptas. Reikalavimų mokslinėms monografijoms nuostatos. Patvirtinta Švietimo ir mokslo ministro 2001 m. gruodžio 22 d. įsakymu Nr. 1704 (2002 m. gegužės 30 d. įsakymo Nr. 992 redakcija).*